

Stefan Treskanica

LISICA ILI JEŽ?

SLOBODNI OSVRT NA MISLI I ŽIVOT ISAIAHA BERLINA (1909.-1997.)

BONVIVAN

„[...] rado traženi sugovornik [...] njegovan zbog svoje dovitljivosti i dara za prijateljstvo, [... Berlin je] razbio [...] raširenu predodžbu oksfordskoga dona okruženog prašnjavim knjigama i suhoparnim udžbenicima. Života bujnog, ispunjenog radostima – uživanjem u misli, uživanjem u muzici, uživanjem u dobrim prijateljima.“¹

„Posjedovao je iznimnu darežljivost duha, teško usporediv smisao za zabavu i neugasiv ushit u svoj raznovrsnosti ljudskog iskustva. Također, začudno je bio sposoban u *intenziviranju* života ne bi li istodobno i pojmio, i razmišljao, i razumijevao više.“²

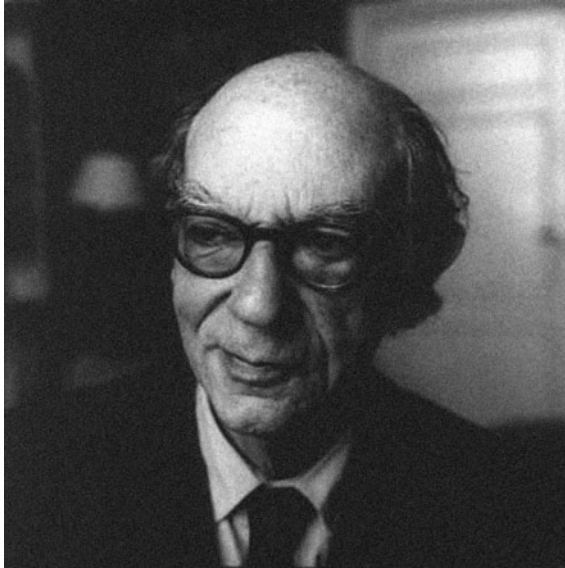
ERUDIT

„U svome razgovoru kao i tekstovima – koje je počesto diktirao, tako da su nosili buke glasa mu – Sir Isaiahine rečenice predstavljale su konstrukcije sjajne erudicije, sazidane skup po skup, mudrost povezanu s anegdotom, citate, povijesne poredbe, i bljeskove dosjetki.

Nije svatko razumio o čemu [Berlin] govori, jer je kazivao izvanrednom brzinom, jezik jedvice da je uspijevao zadržati u ravnini s mislima. Engleski mu je nosio tragove rodnoga ruskog. [...] Upoznavši se s Haroldom Rossom iz *New Yorkera*, ovaj mu je rekao: ‘Ne razumijem niti riječi od toga što kažeš, ali ako imaš nešto za objaviti, smatraj stvar riješenom.’“³

EKLEKTIČNI TRAGAČ

Otkriva zaboravljene i potisnute – da bi našao sebi slične.⁴

Opisujući ga, suvremenici se sa zadovoljstvom prisjećaju Berlinove ličnosti. Živi on tako i dalje, međutim, ostaje pitanje neće li i otići kada nestanu oni kojima je darovao trenutke na koje su ponosni? Je li Berlinova misao toliko originalna, a opet, ako nije originalna je li dovoljno jaka da opstane neovisno do njegove reputacije velikodušnog polihistora?⁵

Problem je u spisima, ali i cjelokupnome intelektualnom kontekstu. Raščlanimo to.

Pamti se ono što je zapisano, pa je tako i historija donedavno – a negdje i dalje nastavlja – vrednovala i u tom vrednovanju isticala navlastito pisane materijalne ostatke prošlosti. Berlin je više uživao u ugodnome razgovoru, samoaktualizirao se ponajprije elokvencijom i direktnim kontaktom. Tako i ono što je pisao – ne stremeći time naglim zaključcima o kvaliteti njegovih djela – odiše živošću kakve rasprave, razgovora u kojemu se ideje tope i prelijevaju. Najpogodniji je za to bio žanr eseja, pa ni ne čudi da ga je obilato koristio. Esej, naime, ne zahtijeva prividnu objektivističku notu koju formalno ozbiljan, *znanstveni* tekst ima već autoru dopušta da o ozbiljnim temama piše (i kroz to pisanje govori) na opušteniji način. Izuzev rasutih esejâ, Berlin je napisao samo jednu knjigu. U mladosti, o Karlu Marxu.⁶

Na stranu sada brojnost Berlinovih pisanih radova, pa čak i – možda indikativnije – njihova iznimna nesustavnost; ostaje nam pitanje idejne vitalnosti i aktualnosti. Točnije: je li Berlin donio nešto *novo*, a ukoliko je odgovor potvrđan – je li to *novo* nastalo kao plod njegovih vlastitih promišljanja ili se radi o preporodu nekih zamisli starijih učenjaka; te koliko su te zamisli bitne i u kojoj mjeri pridonose suočavanju s problemima suvremenog svijeta?

Ako u ovome posljednjem elimineramo Berlinov doprinos, nikakva tonaža knjiga ne bi pomogla opstanku njega kao relevantnog mislioca.

U tom svjetlu treba promatrati i nastojanje dugogodišnjeg Berlinova učenika, Henryja Hardyja, koji se iznimno trudi pri skupljanju mentorove rasute baštine ne bi li intelektualnu uspomenu na nj očuvao što življom. Dosad je uredio čak 12 tomova građe, skrivene, između ostaloga, po kojekakvim opskurnim glasilima.⁷ Nisu to samo eseji, nego i prikazi, nacrti predavanja, zatim mnoga rukopisna, nikad objavljena djela te sačuvana osobna korespondencija.

Koliko god se ovakvo sabiranje doimalo vrijednim, vrlo je vjerojatno da misaono mrtav čovjek – paradoksalno spram onih koji ga drže živim – opstane tek kao anegdotalna figura, njegovani skelet. Dok ga netko, u specifičnim historijskim okolnostima, ne *otkrije i iščita*.

Ljeta 1909., točnije 6. lipnja navedene godine, dobrostojeća obitelj ruskih Židova dobila je sina jedinca, imena Isaiah. Riga početkom prošlog stoljeća mjesto je njegova djetinjstva i ranoga formiranja, ali već ratne 1915., poradi optužbi za kolaboraciju, Berlinovi sele prvo u Andrepol, da bi u jeku revolucionarnih previranja 1917. nastanili Petrograd. Niti taj boravak nije bio dug; godine 1921. utočište pronalaze van zemlje – u Britaniji.

Rusija, komunizam i revolucionarna 1917. usjekle su tako trajan žig u Berlinovu ličnost. Strepeći od totalitarizma i monizma ukazivat će upravo na Sovjetski Savez, a otkrivajući ruske intelektualce 19. stoljeća, barem po nečemu bliske sebi – posebice Hercena, ali i Tolstoja te Plehanova – nailazi na vrlo neiscrpe inspiracije. Rodnoj zemlji vraća se kao član britanske ambasade u Moskvi nakratko poslije Drugoga svjetskog rata, gdje njeguje prisan odnos s piscima Anom Ahmatovom i Borisom Pasternakom. Berlin je taj koji je prokrijumčario prve primjerke *Doktora Živaga* preko željezne zavjese,⁸ a njegov susret s Ahmatovom, ovjekovječen za budućnost pjesmom,⁹ slikovito je vezivan za početak Hladnoga rata.¹⁰ Ne treba pritom ni spominjati kakve su od sovjetskih vlasti (tiče se to posebno paranodinih Staljinovih poznih godina) bile sankcije po one koji su s njime stupili u kontakt, nekmoli prisno se družili.

Drugo je presudno okružje – uz židovstvo i, posljedično, cionizam koji su ga pratili do konca – zemlja u koju je kao mladić došao. Čitava britanska kultura, njezina liberalna tradicija, obrazovni sustav i intelektualna elita tvorili su scenu Berlinove cjeloživotne igre. A sve to emaniralo je iz Oxforda.

Šezdeset i devet godina. Toliko je, uz mjestimične prekide, trajala oksfordsko-berlinovska veza. Šteta i greška bila bi zaobići je ovdje. Životne prakse britanske (oksbričke) intelektualne elite – a možemo je pritom komparirati i s drugim intelektualnim elitama diljem svijeta – jedinstvene su i po mnogočemu odudaraju od svakodnevice nekih drugih društvenih formacija. Akademski život, s površine i naizgled suhoparan i/ili učmao, krije nemale radosti i zgođe te posjeduje sebi svojstvenu dinamiku. Sparivanje nesparivoga, izraženi individualizam uz veliku koncentraciju egô, brojne interesne i ideološke grupe te počesto ukrštavanje mišljenjâ, radna energija i polet uz istraživačko bdijenje nad nerješivim problemima koje rezultira dalekosežnim postignućima (ili, pak, promašajima) nezaobilazni su. Isto kao i karijerizam te himbenost.

Pored opisanih praksi i fenomena, ne bježi nam spomenuti poštivanje tradicionalnih normi, zadržanu dozu konzervativnosti, formalne procedure i hijerarhiziranost, koje ipak, ukoliko i doprinose *podrugovljenju* spram pridošlica, ne priječe i ne zatiru duh otvorenosti i/ili misaone zaigranosti. Berlin se u takvoj socijalnoj okolini izvanrednom vještinom snašao, uspio je vlastitim karakterom – ali u sprezi s intelektualnim dosezima – ostaviti pozitivan trag na suvremenike i dosegao visoke administrativne pozicije, stekao priznanja i ugled. Nije, dakako, o svima mislio isto, a ponajmanje bi bilo naivno pretpostaviti da je o svima mislio sve najbolje; međutim, iz sačuvanih i objavljenih pisama koje je redovito snimao diktafonom proizlazi da se prema većini sugovornika/supisaca odnosio srdačno i uvidavno, s nenadmašnom laskom. Njegov simbolički kapital rastao je dojmljivim angažmanom u javnoj sferi, neposrednim kontaktom s najširoim publikom preko popularno-znanstvenih BBC-jevih radijskih emisija i nebrojenih intervjua.¹¹

Prepoznat kao jedan od najvećih britanskih besjednika i filozofa 20. stoljeća, Berlin je ostao upisan u kulturu sjećanja ne samo akademske zajednice, već i širu, kolektivnu memoriju. Prelazi tako i ona veza oksfordsko-berlinovska spomenutih 69 godina intenzivnoga suživota. No, pitanje je – dokad? I na koje načine?

Jedan od primjera svakako je Wolfson College, plod Berlinova institucionalnoga angažmana. Ovaj koledž – autonomnu sastavnicu oksfordskog univerzitetskoga kompleksa – koji se diči studijskom raznolikošću i kozmopolitizmom, kao prvi dekan Berlin je vodio od 1967. do 1975. godine. Danas tako opstoje tri njegovim imenom obilježena mjesta sjećanja, svako od njih specifično i funkcionalno na svoj način, a to su: The Berlin Quad, odnosno centralno dvorište fakultetskog zdanja; The Isaiah Berlin Literary Trust, zaklada oformljena s ciljem pronalaženja, prikupljanja i objavljivanja pokojnikove pisane ostavštine, a koju – tj. njezine odabrane dijelove – imamo priliku i sami čitati posredstvom internetske stranice The Isaiah Berlin Virtual Library;¹² te svakogodišnje svečano javno predavanje upriličeno u središnjoj fakultetskoj dvorani, nazvano Isaiah Berlin Lecture.¹³

Kratka kronika Berlinova obrazovanja bila bi sljedeća. Sveučilišni je studij, nakon svršetka momačke St Paul's School u Londonu, a koju je pohađao po dolasku iz rodnog baltičkoga podneblja, isprva stipendijom začeo 1928. na oksfordskome Corpus Christi Collegeu, i to konkretno klasične studije (tzv. Greats). Njih završava sa zavidnim uspjehom, kao najbolji u klasi i dobitnik prestižne *The John Locke Prize* – dodjeljivane za dojmljivo napisan i promišljen esej na određenu filozofsku temu – da bi potom upisao PPE (Philosophy, Politics & Economy; tzv. Modern Greats) na istome koledžu. Godine 1932. postaje predavač na New Collegeu, te istodobno biva prvim Židovom stipendiranim za *crème de la crème* oksfordskog akademskog života, All Souls College.¹⁴

Filozofijom na Otoku tridesetih godina dominira analitički – prozvan i oksfordski – pravac, nadovezujući se na logički pozitivizam Bečkoga kruga,¹⁵ odnosno misli mladoga Wittgensteina. Uz ostru kritiku spekulativne metafizike i kantovsko-hegelijanskoga idealizma, analitička filozofija odustaje od traganja za vječnom istinom, biti i bitkom, te se usmjeruje tek na logičku analizu jezika. Filozofija kao fundament, *kraljica znanosti*, u očima je analitičara pozitivistički reducirana na pripomoć prirodnim znanostima; jasnoći izraza i *zdravome razumu* pridana je prednost pred opskurnim domišljanjima i univerzalnim razjašnjenjima. Nesumnjivo je ovakvim nazorima usred

svoga studiranja i intenzivnog intelektualnog razvoja zahvaćen i Berlin, koji povodom toga često u vlastitoj sobi priređuje razgovore i rasprave s kolegama, oksfordskim filozofima, od kojih je posebice važno spomenuti A. J. Ayera. Međutim, Berlin – a to ćemo nastojati prikazati u daljnjem dijelu teksta – bježi od redukcionizma i scijentizma analitičke filozofije te utočište pronalazi u naglašenom historicizmu, usmjerivši se na povijest ideja i političku teoriju. Berlin je takoreći saznao oksfordsku intelektualnu historiju – kojoj je zadaća da proučava „međuigru ideja sa socijalnim, ekonomskim i tehnološkim razvojem“¹⁶ – te sebi svojstvenim žarom otočkom – što akademskoj, što neakademskoj – javnosti otkrio neke marginalne autore kontinentalne Europe, iščitavanjem kojih je na koncu i sâm razrađivao te izlagao vlastitu misao.

Za Drugoga svjetskog rata boravi u SAD-u, i to kao zaposlenik britanskih predstavništava u New Yorku i Washingtonu, zadužen za lobiranje i izvještavanje o aktualnim prilikama američke politike. Njegove tekstove volio je čitati i sâm Churchill, koji je jednom prilikom – bližio se kraj rata, 1944. – i sreo Berlina. Sitna je nezdoga da se umjesto o Isaiahu radilo o Irvingu, američkome skladatelju koji na pitanje o reizboru F. D. Roosevelta odgovara: „Pa, u prošlosti sam glasao za njega. Ove godine nisam baš siguran.“ Churchillova prvotna zbuđenost pretvorila se uskoro, nakon Berlinovog ushita zbog izvanredne prilike da proćaska sa slavnim premijerom, u bijes i naprasni prekid susreta.¹⁷ Onaj traženi Berlin, Isaiah, u svome će eseju o spomenutom dvojcu savezničkih ratnih vođa Rooseveltu pripisanu spontanost, optimizam, političku virtuoznost i neustrašivost u stremljenju k budućnosti suprotstaviti Churchillovome imaginativnom poniranju u prošlost i, naspram sposobnosti osluškivanja i razumijevanja sadašnjeg svijeta, izraženu osobinu stvaranja nove, pounutrene i umjetne realnosti koju onda nemjerljivom snagom nameće vanjskoj okolini.¹⁸ Sjetimo se ovih, Churchillu pridanih karakteristika kada dođemo do Berlinova pogleda na proučavanje povijesti.

Po povratku u Britaniju, nakon američko-ruskih epizoda, Berlin se potpuno posvećuje radu sa studentima, „držeci i do 18 sati predavanja i seminara tjedno, ponekad održavajući konzultacije ležeći u krevetu.“¹⁹ Tek u kasnim tridesetima ulazi u ozbiljnu vezu, da bi se s 47 godina – 1956. dakle – i oženio s Aline Halban.²⁰ Nedugo potom postat će profesorom socijalne i političke teorije na All Souls Collegeu, a nastupno predavanje iz 1958. – nazvano *Dva poimanja slobode* – ocrtava jedno od bitnijih polja Berlinova opusa, a to je problematika slobode i, generalno, propitivanje vitalnosti cjelokupne liberalne ideje. Uz prethodni razlaz s analitičkom filozofijom, Berlin će nevoljko gledati i na njemu suvremenu kontinentalnu filozofiju, razočaran primjerice popularnošću Hannah Arendt ili Herberta Marcusea. Sve jače inzistira tako na proučavanju autora 19. i ranijih stoljeća, stvarajući i o sebi sliku kao o nekome previše utopljenom u prošlost, nespremnom na suočavanje s bitnim problemima suvremene teorije. Međutim, unatoč njegovim vidljivim zazorima, upravo oštrom kritikom i izražavanjem duboke skepse spram prosvjetiteljskih ideala – poput racionalizma, progresivnog determinizma i monizma – te nekih od mislilaca-nosilaca moderne zapadne civilizacije, Berlin se na sebi svojstven način našao vrlo blizu suvremenim, poststrukturalističkim teorijskim strujanjima.²¹ A opet, čvrsto se i odano držao odvjetaka istoga onog prosvjetiteljstva koje mu nikako nije bilo po mjeri.

Bio je Berlin antikomunist i cionist, dakle poprilično ideološki udaljen od svoga prijatelja, drugog poznatog – i još uvijek živućeg – britanskog Židova, Erica

Hobsbawma.²² U tu svrhu promovirao je i uvjerenja liberalnoga nacionalizma, zalagavši se za opstojnost Izraela. Sâm Chaim Weizmann, sudrug mu i prvi izraelski predsjednik, pokušavao ga je pridobiti za funkciju izraelskog premijera, što je Berlin ipak odbio.²³ Kako Hobsbawm u svojoj biografiji donosi, Berlin je – vezano uz izraelsku politiku – „znao što je ispravno, ali se nije usudio javno to izreći“.²⁴ Doduše, pred sâm konac života kratkim javnim pismom, ujedno i zadnjim svojim tekstom, 1997. godine on izjavljuje da „budući da su obje strane započele s polaganjem prava na cjelokupni teritorij Palestine, i to na temelju načela povijesnosti; a kako nijedan zahtjev u realnim okvirima ili bez poprilične nepravde nije prihvatljiv: postaje jasnim da kompromis, tj. podjela predstavlja jedino ispravno rješenje, i to podjela prema Sporazumu iz Osla“.²⁵

Vezano uz židovski identitet, Berlin se u raspravi okušao s Arthurom Koestlerom, sekularnim Židovom koji je za svoje europske i američke sunarodnjake predlagao dva rješenja: asimilaciju ili emigraciju put Izraela.²⁶ Drugi supolemičar bio mu je slavni pjesnik i dramatičar T. S. Eliot, notoran po nesklonosti prema Židovima. Prepiska Eliota i Berlina, unatoč izrazitoj suprotstavljenosti u stavovima, svjedoči otmjenosti i lasku u izrazu, kurtoazno obavijenu zajedljivu poruku. Vidjet ćemo to na sljedećem primjeru, koji se zbio nekoliko godina po stišavanju polemike, kad je Eliot Berlinu poslao knjigu, i potom primio sljedeću poruku: „Uistinu smatram da su svi tvoji prigovori, tvoja erudicija, kao uostalom i tvoja mudrost mnogo dublji nego što će moji ikada biti. Nije mnogo, ali ovo je sve što mogu iskreno ponuditi zauzvrat, i nudim ti to u svoj poniznosti i divljenju.“ Odgovor glasi: „Već sam bio uvjeren da si mi nadređen u znanju, dubini i rječitosti. Sad sam pak mišljenja da me nadilaziš i u umijeću laskanja.“ Berlin će jednome prijatelju povodom toga kazati: „Primio sam zabavno pismo od T. S. Eliota, u kojemu je ironična aluzija vezana uz mene koju on drži... komplimentom. Ne znam kako odgovoriti, tako da Eliot pobjeđuje.“²⁷

Antikomunistička oštrica u Berlina je otupljena histeričnim hladnoratovskim mekartizom i lovom na *crvene*, što i svjedoče sljedeće riječi: „Ja sam uistinu antikomunist, no možda kada se heretici spaljuju i lijevo i desno nije najhrabrija stvar na svijetu izraziti svoju lojalnost prijateljima, posebno za onoga tko ne odobrava Inkviziciju.“²⁸

Koju Berlinovu biografsku crticu još spomenuti? To da je od 1974. do 1978. predsjedao Britanskom Akademijom? Ili da je odlikovan Redom za zasluge (Order of Merit) i postao plemić, *sir* Isaiah? Možda nabrajati veličajne osobe s kojima se družio, a o nekima od njih i pisao eseje, poput Freuda, Einsteina, Nehrua, Stravinskog, Virginije Woolf, Stephena Spendera, Huxleya, Russella ili Brodskog?²⁹ Sve navedeno proizlazi iz živopisnog i dugovječnog životnog iskustva te Berlinove neizmjerne spretnosti i dovitljivosti unutar socijalne mreže, socijalizacije kojoj je bio predan gotovo „do razine ovisnosti“.³⁰ Puno je toga zato nespomenuto, i previše, ali opet, s druge strane, smatram i kako je dovoljno rečeno, a neki bitni problemi otvoreni. Pogledajmo sad što djela kazuju.

Unatoč nesustavnosti i eklekticizmu – što je samo po sebi odlika stila, ali i poimanja teorije, dakle stava autora – Berlinov opus lako je dohvatljiv, i ako bismo ga reducirali vrti se oko nekoliko vrlo zamjetljivih žarišta. Ta su žarišta uvjetovana saznanjima i proučavanjima do kojih je Berlin vlastitim intelektualno-idejnim razvojem došao, odnosno

uklopljena su u šira istraživačka polja kojima se posvetio, političku teoriju i povijest ideja. Jasnije to postaje imenovanjem navedenih ključnih problema, poput poimanja slobode, vrijednosnog pluralizma, nacionalizma, (protu)prosvjetiteljstva, racionalizma i determinizma, romantizma, socijalizma i marksizma te ruske političke tradicije.

Poigravši se sparivanjem pojmova, slobodu i pluralizam vezat ćemo za Berlinov liberalizam, sve to uz milovsko-britansku te hercenovsko-rusku tradiciju, a nasuprot dvadesetostoljetnim ideologijskim monizmima, komunizmu preko Marxa posredno proizašlom iz prosvjetiteljskog racionalizma te hegelovskog idealizma i fašizmu kao krajnjoj derivaciji romantičarskog pokreta; s druge strane nacionalizam, sljubljen s romantizmom, kod Berlina se manifestira u sklopu njegove šire liberalne ideje zbog opravdanja cionizma; dok romantičarska negacija prosvjetiteljskog racionalizma i determinizma otvara vrata relativizmu, odnosno u Berlinovu slučaju pluralizmu vrijednosti, te tako sâm romantizam nenamjerno dovodi do liberalizma.

Varijacije su zaista mnogobrojne, no bitno je uočiti aktualnost gotovo svih ovih problemskih žarišta po stanje u prošlostoljetnoj suvremenosti. U ideologiji Berlin je vidio razornu moć, zanemarujući međutim njezine mehanizme, ne odmičući se previše od vulgarnog, negativno konotiranog tumačenja samoga termina, usredotočio se poglavito na ideološko viđenje pojedinca. I to ne individu na dnu, iskustva običnog čovjeka i modele njegova reprezentiranja svijeta, već na mislioce i ideologe – one koji svojim idejama transformiraju realnost. Ideje putuju i mrve se, to nikako nisu statični i kompaktni blokovi, već dinamične misli koje bivaju posuđene, otuđene, iskrivljene i prilagođene ovisno o trenutku kad ih se može iskoristiti. Upravo traganje za izgubljenim autorima – čije su ideje u nekom obliku vjerojatno opstale, ali se zamutio trag prema izvorištu – i ponovno iščitavanje onih kolosalnih moglo bi nam barem dijelom poslužiti pri shvaćanju (i, da parafraziram Hobsbawma, aktivnom mijenjaju) vlastite stvarnosti. Treba ipak u tom smislu vrednovati i Berlinov kritički zalog.

Jedno od osnovnih polazišta Berlinove misli jest raščlamba poimanja (političke) slobode. Ostavivši se logičke i semantičke analize samoga izraza *sloboda*, s „više od dvije stotine njezinih značenja što su ih zabilježili povjesničari ideja“, ³¹ Berlin se usredotočuje na njezino dvostruko shvaćanje – negativno i pozitivno.

Negativna sloboda je sloboda *od*, sloboda „u onoj mjeri u kojoj se nijedan čovjek ili grupa ljudi ne upliće u moje djelovanje“, ³² a to je moguće odsustvom prisile, odnosno „namjernog uplitanja drugih ljudskih bića u područje u kojem bih u drugom slučaju mogao djelovati“. ³³ Nasuprot tomu, pozitivna je sloboda sloboda *za*, sloboda koja „proizlazi iz želje pojedinca da bude svoj vlastiti gospodar... da moj život i odluke ovise o meni, a ne o vanjskim silama bilo koje vrste... Želim biti netko, a ne nitko; onaj koji djeluje – tko odlučuje... Iznad svega želim biti svjestan sebe kao mislećeg, voljnog, aktivnog bića koje snosi odgovornost za svoje izbore i koje ih je sposobno objasniti pomoću svojih vlastitih ideala i ciljeva. Osjećam se slobodan u mjeri u kojoj vjerujem da je to istinito, a porobljen u onoj mjeri u kojoj sam prisiljen shvatiti da to nije tako“. ³⁴ Već iz citiranog teksta vidljivo je da Berlin pozitivnu slobodu razrađuje šire i kompleksnije od vrlo jasno predočenog koncepta negativne slobode. Što time želi kazati? Kako takav pristup interpretirati, pogotovo znajući da je doveo do brojnih polemika i izazvao kritičke reakcije? ³⁵ Berlin ovdje spaja, tj. suprotstavlja dvije intelektualne/misaone struje moderne europske filozofije, nastojeći time doći do razjašnjenja suvremene ideološke konstelacije.

Negativna sloboda – koju na određeni način stavlja u pozadinu, jer oko nje je sve više-manje jasno – naglašava pravo nezadiranja u privatnu sferu pojedinca, obrana je to individuuma da radi što hoće. Takvo poimanje slobode polazi iz klasične liberalne tradicije, a njegovi su zagovornici primjerice Thomas Hobbes, Jeremy Bentham, Benjamin Constant i Adam Smith. S druge je strane ono na što Berlin otvoreno udara, *crvena krpa* pozitivnog shvaćanja slobode. Dvojako protumačeno, kao sposobnost da se ostvari željeni cilj, te istodobno samoodređenje ili autonomija, pozitivno shvaćanje slobode po Berlinu je u povijesti doživjelo opasne zloporabe. I to poglavito u pogledu proždiranja individuuma u korist masovne, kolektivne ideje, zajedničkoga dobra, propovijedane *jedne* istine itd. – spretnije kazano u ime koncepta opće volje. Prvotnog krivca za obeščaćenje principa pozitivne slobode – što ipak dijelom govori u prilog Berlinu i uklapa se u njegov pluralizam, tj. da takav princip, ukoliko je *čist*, može biti jednakovrijedan ili čak vredniji od negativne slobode, koju prigušeno favorizira – nalazi Berlin u poznatome francuskom prosvjetitelju, J. J. Rousseauu. On je, dakle, taj koji je iskrivio poimanje sebstva kao empirijskog individuuma u sebstvo kao građanina, i samim time – automatski – pripadnika neke šire zajednice. Takvo, iskrivljeno shvaćanje sebstva preuzeli su kasnije Fichte, Hegel i Marx, te ga iskoristili svaki prema vlastitim potrebama. Fichteu je zajednički označitelj bila nacija, Marxu naravno klasa, dok je hegelovština svesrdno doprinijela učvršćivanju monističke, determinističke i progresivističke slike svijeta. Iluzijsko istinsko sebstvo stavilo se tako u službu kolektivnog puta prema naprijed zaognutoga sveobjašnjivim metafizičkim plaštom. U izloženome bi valjalo tražiti poticaje i klice procvata dvadesetostoljetnih holističkih ideoloških sustava poput komunizma i fašizma. Međutim, koliko god ovakvo kritičko tumačenje pozitivne slobode bilo opravdano, Berlinov namjerno skroman pristup negativnoj slobodi i sustezanje od njezine šire eksplikacije dovode me do pitanja kolike su njezine slabosti tako prikrivene i zaštićene od kritike? Što je s ekonomskom slobodom, odnosno liberalnom te sada aktualnom neoliberalnom kapitalističkom teorijom i njezinim negativnim utjecajem po sebstvo, konceptualizirali ga kao individuua ili kolektiv? Je li Berlinova šutnja tu dovoljno glasan odgovor?

Da bismo razumjeli povijest, moramo, po Berlinu, „razumjeti što su ljudi učinili od svijeta u kojemu su se našli, što od njega traže, koje su im potrebe, ciljevi, ideali... koje su želje, pitanja, aspiracije odredile pogled na stvarnost jednog društva“.³⁶ Znanje koje ćemo tako steći „nije znanje činjenica ili logičkih istina, do koga se dolazi promatranjem, znanošću ili deduktivnim mišljenjem; niti je to znanje kako nešto raditi; niti znanje do koga se dolazi vjerom, zasnovano na božanskome otkrivenju... To je više znanje koje posjedujemo o prijatelju, njegovu karakteru, njegovu načinu razmišljanja ili djelovanja, intuitivni osjećaj nijansi ličnosti, osjećanja ili ideja“.³⁷

Povjesničari bi stoga trebali imati „imaginativnu snagu visokog stupnja, kao umjetnici, a naročito romanopisci“.³⁸ No, kaže on dalje da, ako ni ne dodemo „daleko u razumijevanju načina života dalekog i različitog od našeg... ne treba potpuno očajavati, jer ono što želimo shvatiti jesu ljudi – ljudska bića obdarena, kao i mi, umom, ciljevima i unutrašnjim životom – njihova djela ne mogu biti sasvim neshvatljiva, za razliku od neprobojnog sadržaja neljudske prirode“.³⁹

Praksa i nazori kojih se Berlin nastojao držati upravo su takvi. On sâm poniranjem u prošlu zbilju, tj. misaonu baštinu moderne Europe, nastojao je dekonstruirati i odgonetnuti suvremene političke pojave koje su ga morile. Zanimljivo da je, unatoč

snažnom protivljenju determinizmu i povijesnoj neminovnosti, pridavao značajnu p(re)okretačku snagu pojedincima kroz povijest. Takav pristup jasan je ukoliko smo svjesni Berlinova veličanja slobodnog individuuma, slijedom liberalne tradicije u njegovim promišljanjima izrazito naglašenog. Također, ovdje se uočava odjelitost i posebnost društvenih naspram prirodnih znanosti, preko načina na koji bi trebalo pristupiti proučavanom predmetu. Taj je za Berlina „imaginativna projekcija nas samih u prošlost“⁴⁰ – bivajući u istome trenutku svjesni distance koja nas „konceptualno i kategorijski“⁴¹ od iste te prošlosti razdvaja – kao pokušaj njezina shvaćanja. Bez takve sposobnosti, „nema poimanja ni prošlosti niti sadašnjosti, bilo drugih bilo nas samih“.⁴² Ovakav model proučavanja blizak je veberovskome *Verstehenu*, antipozitivističkoj – do kulture ovisnoj, uvjetovanoj i promjenjivoj – empatijskoj prilagodbi pri sociološkome ili antropološkome istraživanju,⁴³ a u britanskoj historiji ideja prve polovice 20. stoljeća promovirao ga je Berlinov učitelj, dugo zanemareni i, interesantno je, od učenika nespominjani filozof Robin Collingwood.⁴⁴

Preokret k navedenom promatranju društvenih procesa načinio je početkom 18. stoljeća Giambattista Vico, po Berlinu ključna figura u rastakanju dogmatskog racionalizma – kojega će Vico u svojem cikličkom poimanju povijesti prikazati kao „barbarizam refleksije“⁴⁵ – i stava o postojanju jedne jedine, statične „strukture stvarnosti“.⁴⁶ Sama je povijest – i znanje u njoj nastalo – ljudska kreacija. Pritom je izrazito bitna sposobnost *fantasia*, odnosno imaginacijska moć tumačenja svijeta oko nas.

Prosvjetiteljski racionalizam upućen je pak na scijentizam i ravnanje ljudskog djelovanja prirodoznanstvenim načelima, tj. čovjeka se uporabom ispravne i univerzalne metode – a to je opći razum – može svjesno usmjeriti prema progresu. Berlinovo poimanje prosvjetiteljstva počiva tako na trima pretpostavkama: 1) „svako pravo pitanje ima samo jedan ispravan odgovor, a svi ostali odgovori su pogrešni“; 2) „metoda koja vodi ispravnim rješenjima racionalna je po karakteru i identična na svim poljima (kako u društvenim, tako i u prirodnim znanostima)“; te konačno, 3) „dobivena rješenja istinita su univerzalno, vječno i nepromjenjivo“.⁴⁷ To je monizam.

U boj protiv prosvjetiteljstva – kojega unatoč ovdje predočenom uopćenom „sklopu stavova te načinu mišljenja i djelovanja“⁴⁸ nikako ne treba shvatiti kao nešto statično, kompaktno i okoštalo – krenuli su romantičari na nekoliko frontova, neki od njih ponikli iz samog prosvjetiteljstva, poput Herdera, a neki kao dosljedni izvanjski kritičari, kakav je bio Kant. I među njima razlike su velike, no prepoznaje se svojevrсна „zajednička nota“ – „da istina nije objektivna struktura, nezavisna do onih koji za njom tragaju, skriveno blago koje čeka da bude nađeno, već je u svim svojim oblicima stvorena od samog tragača“.⁴⁹ Berlinu izrazito blisko, naglasak je u romantizmu stavljen na čovjeka-stvaraoca, individualca inventivne snage, te je načinjen pomak od božanskog – ili sekularno-božanskog, onog prirodnog – otkrivenja i objektivizirane realnosti prema „samosubzistentnosti, samoopravdanju i samoispunjenju“.⁵⁰ U biti, Berlin u romantizmu projicira vlastite političko-filozofske nazore, on gleda, naglašava i izdvaja po njemu pozitivne, ispravne strane zamišljene epohe, no ipak ne prešućuje i onu drugu stranu. Ta druga strana, grijesi ili zastranjenja romantizma prepoznaju se u povijesti pripisanoj neminovnosti, ekstremnome idealizmu – monističkome odvjetku spekulativne metafizike – histeričnoj iracionalnosti te štovanju destruktivnih nadindividuâ, razoriteljâ; sve odreda meka nabusitim ideološkim sustavima stoljeća koje je Berlin svjedočio.

Međutim, uz očiglednost političko-teorijskih koncepata koje favorizira – a mislim da nema potrebe ponovno ih nabrajati – te uz razvidnost identitetske pozadine koja ga je u tomu usmjerila, Berlin ipak pokušava održavati dozu ambivalentnosti, skeptično se odnoseći i prema onome što smatra bliskim – prisutno i kod ocjenjivanja baštine prosvjetiteljstva, odnosno romantizma – u pokušaju da iznađe kompromis barem u nekoj mjeri. To je konzervativna odlika koju njeguje, težnja k umjerenosti u promišljanju, sačinjenju i održanju reda, pa bilo da se radi o onome čemu se žestoko protivi, pri čemu opet u prvi plan izbija liberalna tolerantnost. Govoreći te pišući o apstraktnim i uopćenim terminima poput „klasicizma, romantizma, humanizma ili realizma“,⁵¹ susreo se on pri pronosjenju historije ideja Britanijom i s nerazumijevanjem – ili kako bi onomad jedan poznati francuski pjesnik kazao: „čovjek se ne može ni napiti niti utažiti nečiju žeđ s takvim nazivima na boci“.⁵²

Paralelno s Berlinovim radom, prepoznatim i njegovanim prvenstveno u domeni političke teorije, pa onda u filozofiji politike, i najmanje u intelektualnoj historiji, potonja bilježi nove tendencije – razvija se historija političkih jezika oko tzv. kembričke škole Johna Pococka i Quentina Skinnera. Ključna je razlika u promišljanju ovih autora spram Berlina lingvistička kontekstualizacija, tj. pomak od naglašavanja ideologijsko-političkih determinanti kanonskih pisaca k proučavanju jezičnih konvencija, konstitutivno vrednovanje jezika na sinkronijskoj razini kao p(re)okretača povijesne zbilje, a ne tek njezine puke refleksije. Pojedinaac, u odnosu na strukturalističko negiranje, doživljava preporod, autorove intencije postaju važne, slično kako ih je i sâm Berlin poimao.

Svoje političko-etičke nazore – doduše, rasuto i bez sistematizacije – Berlin je uobličio u teoriju vrijednosnog pluralizma, dugo relativno nezamiječenu, da bi je – nakon prikupljanja i objavljivanja većine njegovih spisa, a dok je još bio živ – brojni politolozi početkom devedesetih godina revitalizirali. On je tako pretvoren u „*selebri-filozofa, jogija...* angloameričkog političkog establišmenta“.⁵³

Hrvatski politički teoretičar Enes Kulenović, jedna od rijetkih osoba koje se u nas bave mišlju Isaiaha Berlina – u povijesti historiografije još nedotaknute – ilustrirao je djelomice zamršenu i nejasnu problematiku vrijednosnog pluralizma filmom *Misija* Rolanda Jofféa iz 1986.⁵⁴ Zanimarimo li ovog trenutka neke od vrlo poticajnih kritičkih analiza filmskog medija i time nošene probleme fikcionaliziranja prošlosti ili oprošloščivanja sadašnjosti; polazište je – kako primijeniti pluralističko shvaćanje na *Misiju*? Radnja filma vrti se oko dvojice likova, jezuita oca Gabriela (Jeremy Irons) i trgovca robljem, Mendoze (Robert De Niro) – različitih podrijetlom, karakterom i uvjerenjima – koji su uspješno izgradili isusovačku misiju u divljini Guarani domorodaca. Poremetnju skladnoga suživota donose izvanjski agresori, ovdje utjelovljeni kao portugalski kolonizatori – a ne *Španjolci* kako ih naziva Kulenović, čineći time sitnu materijalnu grešku – te se postavlja pitanje reakcije na ugrozu. Povijesna je pozadina priče, naime, sredina 18. stoljeća, po potpisivanju trojnog Madridskog sporazuma koji je – međuostalim – odredio da se dijelovi španjolske Latinske Amerike ustupe Portugalu, uključujući i područje Gabrielove misije. Gabriel, predočen kao istinski vjernik i humanist, odlučno se protivi nasilnome otporu, dok je baš to ono na čemu ustraje Mendoza, nastojeći naoružati domoroce i pripremiti ih za rat. Takva, ali i brojne druge, manje dramatične i svakodnevne situacije svjedoče konstantan i neizbježan

konflikt među odabirljivim vrijednostima, što samo po sebi ne mora značiti „da su neke od njih ispravne, a druge pogrešne“.⁵⁵

Čovjek u svome životu mora birati, nečega će se u tom izboru odreći jer sve vrijednosti ne može imati. No, što i kako odabrati? Koje su vrijednosti bolje od drugih? Kako se uopće pritom ponašati? Je li u pravu onaj koji poput Gabriela odabere nenasilje ili onaj koji poput Mendoze herojski pogiba? Postoji li ikakvo objašnjenje i smjernica? Berlin se tu našao u problemima kako pomiriti širok spektar odabirljivih vrijednosti i one koje je sam propagirao kao *prave*, a da ne zagazi u kaljužu monizma i istodobno se obrani od relativizma.

Podrijetlo normativnih (etičkih) koncepata i kategorija izvodio je iz čovjekove stvarnosti, a ne prirodnog prava kao nečeg izvanjskog i apstraktnog što je fiksirano u čovjeku; vrijednosti su tako nastale ljudskim djelovanjem, ljudi su ih stvorili i jedino ukoliko promatramo povijest ideja možemo možda uočiti one koje su se u praksi pokazale kao bolje, tj. ispravnije. Tako se – koliko god minimalistički – u srži pojedinca, kao ustupak prirodnome pravu, ipak naziru neke općeljudske vrijednosti, poput slobode misli. Upravo je ta, mala, ali ipak postojeća razina univerzalnih vrijednosti kontrast relativizmu, s kojim su neki – npr. Leo Strauss i Momigliano – poistovjećivali Berlinov pluralizam.

Sâm Berlin, pomalo oklaštreno, relativizam poima kao oblik „subjektivizma i moralnog iracionalizma“⁵⁶ u kojem „ja volim bijelu kavu, ti crnu; i to je jednostavno tako kako je; nema ničega za izabrati između nas; ja ne razumijem kako ti možeš više voljeti crnu, dok ti ne umiješ razumjeti zašto ja preferiram bijelu kavu; ne možemo se složiti“⁵⁷ što bi prenamijenjeno moglo zvučati i „ja volim ljudsko žrtvovanje, a ti ne; naši ukusi, naše tradicije razlikuju se“.⁵⁸ Budući da njegov pluralizam unatoč različitosti od čovjeka do čovjeka i od kulture do kulture sadržava i dozu moralne jedinstvenosti te omogućava i potiče moralnu komunikaciju uz razumijevanje unutar čovječanstva, suprotan je relativizmu koji takvu komunikaciju jednostavno kida. No, s druge strane, ako postoje određene vrijednosti koje su ipak *prave*, ili kako bi ih Berlin nazvao *objektivne*, a one proizlaze iz ljudske prirode – nasuprot izvanjskoj prirodi – nije li relativno koju će vrijednost ljudi – ili pojedinac – odabrati za svoju, te je načiniti objektivnom?

Teže je međutim pluralizam odvojiti od relativizma ako u vidu imamo Berlinov koncept nesumjerljivosti vrijednosti, kojega on određuje podosta konfuzno. Prvo bi tumačenje bilo da nesumjerljivost označava nemogućnost kvantitativne hijerarhije moralnih vrijednosti, kakav je slučaj primjerice s konzekvencijalističkim etičkim pravcima poput utilitarizma, pobijajući time postojanje jednog velikog i vodećeg principa prema kojemu bismo ravnali ostale vrijednosti, ali ne prijeći kvalitativno rangiranje ovisno do konkretne iskustvene situacije. U drugome slučaju nesumjerljivost je radikalna i označava neusporedivost, nepostojanje „jedinstvene valute“⁵⁹ kojom bismo savrnili i procijenili dvije vrijednosti. Takvo poimanje nesumjerljivosti dovodi upravo do onoga čime Berlin žigoeše relativizam, moralnog subjektivizma i iracionalizma, jer ako ne postoji određeni sistem ili mogućnost kompariranja, kako da – vodeći se samo vlastitom proizvoljnošću – uopće odaberemo ikakvu objektivnu – odnosno *dobru* – vrijednost?

Prosudba i nevjerica same nisu dovoljne. Berlin je pokušao konstruirati etičku teoriju na svojim, humanističko-liberalnim nazorima – pridavši upravo kritici i skepsi važnu ulogu – balansirao je i nastojao biti neškodljiv spram drugih, u praksi afirmirati

načelo individualne slobode izbora, ne zaboravljajući pritom – pa čak niti uslijed trijumfa Fukuyamina endizma – potrebu za socijalnom brigom i pravdom. Koliko je takva, možda naizgled skromna i blaga alternativa izdašna unutar danas dominantnog liberalističkog poimanja svijeta, ostaje tek za vidjeti.

Lisica zna mnogo stvari, ali jež zna jednu veliku.

Tom Arhilohovom mišlju naslovio je Berlin svoj esej o Lavu Nikolajeviču Tolstoju, pridavši slavnome piscu lisičje vještine i ježeva stremljenja; diskrepancija kojih je dovela do varljivosti Tolstojeva opusa.

Istom mišlju, uz nadu da smo djelomičnim interioriziranjem Berlinova esejističkog diskursa ovim tekstom ponudili dobar trag, podsjećamo na uvodno pitanje.

IZBOR IZ PISANE BAŠTINE:

- 1939. - *Karl Marx: His Life and Enviroment.*
- 1953. - *The Hedgehog and the Fox: An Essay on Tolstoy's View of History.*
- 1955. - *Historical Inevitability.*
- 1956. - *The Age of Enlightenment.*
- 1958. - *Two Concepts of Liberty.*
- 1969. - *Four Essays on Liberty* [hrv. prev. *Četiri eseja o slobodi*, preveo Neven Petrović. Zagreb, 2000].
- 1974. - *The Divorce Between the Sciences and the Humanities.*
- 1976. - *Vico and Herder: Two Studies in the History of Ideas.*
- 1978. - *Russian Thinkers.*
- 1978. - *Concepts and Categories: Philosophical Essays.*
- 1979. - *Against the Current.*
- 1980. - *Personal Impressions.*
- 1990. - *The Crooked Timber of Humanity.*
- 1990. - *The Magus of the North*, uredio H. Hardy.
- 1996. - *The Sense of Reality*, uredio H. Hardy.
- 1997. - *The Proper Study of Mankind.*
- 1999. - *The Roots of Romanticism*, uredio H. Hardy.
- 1999. - *The First and the Last.*
- 2004. - *Letters, 1928-1946*, uredio H. Hardy.
- 2009. - *Enlightening: Letters 1946-1960*, uredili H. Hardy i J. Holmes.

BILJEŠKE

- * Pykeova fotografija I. Berlina preuzeta je 20. lipnja sa stranice *The Isaiah Berlin Virtual Library*, <http://berlin.wolf.ox.ac.uk/tribute/pyke1.htm>.
- 1 Marilyn Berger, „Isaiah Berlin, 88, Philosopher and Historian of Ideas“, *New York Times*, 10. studenoga 1997., pristupljeno 22. listopada 2010., www.rjgeib.com/biography/credo/isaiah-berlin.html. (dalje: Berger).
- 2 Arthur Schlesinger, „A Great Man in a Grim Time“, *New York Times*, 10. studenoga 1997., pristupljeno 22. listopada 2010., www.rjgeib.com/biography/credo/berlin-great-man.html.
- 3 Berger, pristupljeno 22. listopada 2010., www.rjgeib.com/biography/credo/isaiah-berlin.html.
- 4 Dojam o liku Isaiaha Berlina, kakav sam ovdje uvodno predočio, temeljen je na nizu povijesnih vrela, onih vizualnih i auditivnih u obliku fotografija, reprodukcija portreta, audio- i video-snimki; te pisanih svjedočanstava kao što su Berlinova pisma ili sjećanja na njega. Uputio bih stoga svakog zainteresiranog čitatelja na stranicu *The Isaiah Berlin Virtual Library*, bogatu spomenutim materijalima, primjerice galeriju fotografija (www.berlin.wolf.ox.ac.uk/picture_gallery.html), zbirku audio- i video-snimki (www.berlin.wolf.ox.ac.uk/information/recordings.html), zbirku pisama u pdf-formatu (www.berlin.wolf.ox.ac.uk/texts/letters/index.html) te objedinjene tekstove posvećene Berlinu (www.berlin.wolf.ox.ac.uk/writings_on_ib/index.html). Također, na *Youtubeu* se nalaze snimke nekih njegovih predavanja s BBC-ja, a na stranici *National Portrait Gallery* (www.npg.org.uk/collections/search/person.php?LinkID=mp05079) digitalizirane fotografije i slike. Svim *web-adresama* zadnji sam pristup ostvario 18. svibnja 2010.
- 5 Između ostaloga, za ovakvo je promišljanje poticajno i sljedeće svjedočanstvo: Zeev Sternhell, *Uroniti u javni život*, u: Andrea Feldman, *Povijesno gledamo* (Zagreb: Antibarbarus, 2007.), 128.-130.
- 6 Izuzev njezina brojčano-statističkog, djelomice time i trivijalnog značaja, ova monografija, izdana u zoru Drugoga svjetskog rata – važnije je – sadržajno sažima autorovu ranu preokupaciju monističkim ishodištima modernih ideoloških pravaca i pokreta zapadne civilizacije, svjedočeći istodobno mnogostruke formativne intelektualne utjecaje na njega samog, a povrh svega polazište je nastupajućih radova, reinterpretacija poznatih ili pak oživljavanja zaboravljenih mislilaca. Usljedit će tako djela o Machiavelliju, Vicou, Hamannu, Herderu, de Maistreu, Hercenu, Turgenjevu, Tolstoju i dr. Vidi u: Robert Benewick i Philip Green (ur.), *The Routledge Dictionary of Twentieth-Century Political Thinkers*, 2. izd. (London – New York: Routledge, 1998.), 21. (dalje: Routledge).
- 7 Joshua Cherniss i Henry Hardy, *Isaiah Berlin*, u: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, pristupljeno 18. svibnja 2010., www.plato.stanford.edu/entries/berlin/#1. (dalje: Stanford).
- 8 Nicholas Shakespeare, *Two Books on Isaiah Berlin: review*, pristupljeno 18. svibnja 2010., www.telegraph.co.uk/culture/books/bookreviews/5842529/Two-Books-on-Isaiah-Berlin-review.html.
- 9 Riječ je o triptihu *Poema bez heroja* Ane Ahmatove, djelu spaljenome i nazistuzapamćenom od autorice, svjedočanstvu staljinskog terora i patnje koji su je zadesili nakon večeri provedene s Isaiahom Berlinom; nadahnjujući se njezinim *gostom iz budućnosti* te evocirajući kobni susret Jon Stallworthy načinio je kasnije istoimenu pjesmu, koja se nalazi na sljedećoj *web-adresi*: www.berlin.wolf.ox.ac.uk/tribute/guest1.htm, uz zadnji pristup 20. lipnja 2010.
- 10 Petri Liukkonen, *Sir Isaiah Berlin*, pristupljeno 18. svibnja 2010., www.kirjasto.sci.fi/berlin.htm.
- 11 Neke od sačuvanih audio-snimki dostupne su preko *Youtubea* ili stranice *Recordings of Isaiah Berlin*, pristupljeno 18. svibnja 2010., www.berlin.wolf.ox.ac.uk/information/recordings.html.
- 12 Ta, vrlo korisna i već navedena stranica nalazi se na *web-adresi*: www.berlin.wolf.ox.ac.uk/, uz zadnji pristup 18. svibnja 2010.
- 13 Podaci, sa zadnjim pristupom 18. svibnja 2010., dostupni su na: www.en.wikipedia.org/wiki/Wolfson_College,_Oxford; www.wolfson.ox.ac.uk/ te <http://berlin.wolf.ox.ac.uk/>.
- 14 Podrobnije o Berlinovu obrazovnom putu: Stanford, pristupljeno 18. svibnja 2010., www.plato.stanford.edu/entries/berlin/#1; Enes Kulenović, *Sloboda, pluralizam i nacionalizam: politička teorija Isaiaha Berlina* (Zagreb: Hrvatska politologija, 2006.), 3.-4. (dalje: Kulenović); te *Sir Isaiah Berlin* u: *Encyclopaedia Britannica*, pristupljeno 18. svibnja 2010., www.britannica.com/EBchecked/topic/62133/Sir-Isaiah-Berlin.
- 15 Znakovito je pritom da glavnina predstavnika Bečkoga kruga (pr. R. Carnap, O. Neurath) – radikalnih protivnika metafizike i pobornika *znanstvenog pogleda na svijet* (*Wissenschaftliche Weltauffassung*) – usponom nacizma iseljava u SAD i

- VB, aktivno doprinijevši razvoju i usmjerenju ondašnje filozofije.
- 16 Isaiah Berlin, *Preface*, u: Hans Georg Schenk, *The Mind of the European Romantics – An Essay in Cultural History* (Oxford: OUP, 1979.), XIII. (dalje: Romanticism).
- 17 Anegdota o susretu Churchilla s Irvingom Berlinom, kao ulomak iz ediranog transkripta *Desert Island Disc*, sa zadnjim pristupom 18. svibnja 2010. nalazi se na *web-adresi* www.berlin.wolf.ox.ac.uk/tribute/2berlins.htm.
- 18 Isaiah Berlin, *Churchill and Roosevelt*, pristupljeno 18. svibnja 2010., www.rjgeib.com/heroes/berlin/churchill-roosevelt.html.
- 19 Kulenović, 5.
- 20 Kulenović, 6.
- 21 Iz takvog rakursa, kao *postmodernista iz Savile Rowa* – inače londonske trgovačke ulice poznate po tradicionalnim krojačkim dućanima za dobrostojeću gospodu – usredotočivši se na problematizaciju monističnosti načelno pluralističke Berlinove liberalne političke teorije, prikazuje ga britanski politički filozof John Gray. Više u: Ernest Gellner, „A Review of John Gray’s Isaiah Berlin“, *The Guardian*, 7. veljače 1995., pristupljeno 19. listopada 2010., www.gellnerpage.tripod.com/Berlin.html.
- 22 Eric Hobsbawm (1917.-) jedan je od najznačajnijih suvremenih povjesničara; dosljedan, ali neortodoksan marksist, ovaj pobornik socijalne historije posvetio se sintetskom pisanju povijesti, obradivši i „dugo dvadeseto“ stoljeće; nemjerljiv je uz to prinos dao i proučavanju nacionalizma, primitivnih buntovnika, džeza te tvorbi identiteta, odnosno izumijevanja tradicija. Nedavno su (2009.), uz pristojnu količinu već izdanih, na hrvatskome objavljena novija dva njegova djela: autobiografija *Zanimljiva vremena* i sinteza *Doba ekstrema*.
- 23 Kulenović, 4.
- 24 Eric Hobsbawm, *Zanimljiva vremena* (Zagreb: Disput, 2009.), 183.
- 25 Isaiah Berlin, *Israel and Palestinians*, pristupljeno 18. svibnja 2010., www.berlin.wolf.ox.ac.uk/information/israelandthepalestinians.html.
- 26 Kulenović, 5.-6.
- 27 Charles Rosen, *Isaiah Berlin’s Civilised Malice*, pristupljeno 18. svibnja 2010., www.nybooks.com/blogs/nyrblog/2010/jan/12/isaiah-berlins-civilized-malice/.
- 28 Kulenović, 5.
- 29 Isaiah Berlin, *Četiri eseja o slobodi* (Split: Feral Tribune, 2000.), 327.-328. (dalje: Sloboda).
- 30 Michael Knox Beran, *Was Liberalism’s Philosopher-in-Chief Conservative?*, pristupljeno 18. svibnja 2010., www.city-journal.org/html/16_1_urbanities-isaiah_berlin.html. (dalje: Knox).
- 31 Kulenović, 13.
- 32 Sloboda, 223.
- 33 Sloboda, 223.
- 34 Sloboda, 235.
- 35 Na same kritike, više ili manje uspješno, Berlin odgovara u uvodu knjige *Četiri eseja o slobodi*; vidi: Sloboda, 5-71.
- 36 Božo Stojanović, *Isaia Berlin* u: Dragan Lakićević, Božo Stojanović i Ilija Vujačić, *Teoretičari liberalizma* (Beograd: Službeni glasnik, 2007.), 280. (dalje: Stojanović).
- 37 Stojanović, 280.
- 38 Stojanović, 280.
- 39 Stojanović, 280.
- 40 Stanford, pristupljeno 18. svibnja 2010., www.plato.stanford.edu/entries/berlin/#2.3.
- 41 Stanford, pristupljeno 18. svibnja 2010., www.plato.stanford.edu/entries/berlin/#2.3.
- 42 Stanford, pristupljeno 18. svibnja 2010., www.plato.stanford.edu/entries/berlin/#2.3.
- 43 Routledge, 22.
- 44 Peter Skagstad, „Collingwood and Berlin: A Comparison“, *Journal of the History of Ideas* 66/1 (2005), 99.-112.
- 45 Timothy Costelloe, *Giambattista Vico*, u: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, pristupljeno 18. svibnja 2010., www.plato.stanford.edu/entries/vico/#3.
- 46 Stojanović, 280.
- 47 Stojanović, 280.
- 48 Romantics, XIII.
- 49 Romantics, XV.
- 50 Romantics, XVI.
- 51 Romantics, XIV.
- 52 Romantics, XIV.
- 53 Knox, pristupljeno 18. svibnja 2010., www.city-journal.org/html/16_1_urbanities-isaiah_berlin.html.

- 54 Kulenović, 65-66.; Opis filma *The Mission*, s pristupom 18. svibnja 2010., na www.imdb.com/title/tt0091530/.
- 55 Kulenović, 66.
- 56 Stanford, pristupljeno 18. svibnja 2010., www.plato.stanford.edu/entries/berlin/#4.4.
- 57 Stanford, pristupljeno 18. svibnja 2010., www.plato.stanford.edu/entries/berlin/#4.4.
- 58 Stanford, pristupljeno 18. svibnja 2010., www.plato.stanford.edu/entries/berlin/#4.4.
- 59 Stanford, pristupljeno 18. svibnja 2010., www.plato.stanford.edu/entries/berlin/#4.4.

Pro Tempore

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 8/9, 2010.-2011.

Pro Tempore

Časopis studenata povijesti
godina VII, broj 8-9, 2010-2011.

Glavni i odgovorni urednik
Filip Šimetin Šegvić

Počasni urednik
André Burguière

Uredništvo
Tomislav Brandolica, Marko Lovrić,
Andreja Piršić, Filip Šimetin Šegvić,
Nikolina Šimetin Šegvić, Stefan
Treskanica

Urednici pripravnici
Marta Fiolić, Kristina Frančina, Sanda
Vučićić

Redakcija
Tomislav Brandolica, Marta Fiolić,
Kristina Frančina, Marko Lovrić,
Andreja Piršić, Nikolina Šimetin Šegvić,
Filip Šimetin Šegvić, Stefan Treskanica,
Sanda Vučićić

Tajnica uredništva
Martina Borovčak

Recenzenti
dr. sc. Damir Agičić
dr. sc. Ivo Banac
dr. sc. Zrinka Blažević
dr. sc. Ivan Botica
Miodrag Gladović, d.i.e.
dr. sc. Borislav Grgin
dr. sc. Mirjana Gross
dr. sc. Željko Holjevac
dr. sc. Nenad Ivić
Branimir Janković, prof.
dr. sc. Bruna Kuntić-Makvić
mr. sc. Hrvoje Klasić
dr. sc. Isao Koshimura
dr. sc. Mirjana Matijević Sokol
dr. sc. Hrvoje Petrić
dr. sc. Radivoj Radić
Danijel Rafaelić, prof.
dr. sc. Drago Roksandić
dr. sc. Relja Seferović
dr. sc. Boris Senker
Marina Šegvić, prof.
dr. sc. Božena Vranješ-Šoljan

Lektura i korektura
Marta Fiolić
Ana Jambrišak
Vedrana Janković
Nikolina Kos
Marko Pojatina
Tihomir Varjačić
Tajana Vlasisavljević

Dizajn i priprema za tisak
Tomislav Vlainić
Lada Vlainić

Prijevodni s engleskog jezika
Tomislav Brandolica
Jelena Krilanović
Tina Kužić, prof.
Marko Lovrić
Marija Marčetić
Judita Mustapić
Andrea Pečnik
Marko Pojatina
Prijevodi s njemačkog jezika
Sara Katanec
Mirela Landsman Vinković
Azra Plićanić Mesić, prof.
Filip Šimetin Šegvić
Prijevodi s francuskog jezika
Marta Fiolić
Tea Šimičić
Marina Šegvić, prof.
Mihaela Vekarić
Prijevodi sa slovenskog i srpskog jezika
Krešimir Matešić
Prijevodi s talijanskog jezika
Marina Šegvić, prof.

Izdavač
Klub studenata povijesti - ISHA
Zagreb

Tisak
ZT ZAGRAF

Naklada
Tiskano u 300 primjeraka

ISSN: 1334-8302

Tvrđnje i mišljenja u objavljenim
radovima izražavaju isključivo stavove
autora i ne predstavljaju nužno stavove
i mišljenja uredništva i izdavača.

Izdavanje ovog časopisa financijski su
omogućili:
Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu,
DTM GRUPA d.o.o.,
NARCOR d.o.o.,
TRANSPORTI KRAJAN d.o.o.,
HEMA d.o.o.,
KEMOKOP d.o.o.,
EUROGRAF d.o.o.,
Privatne donacije: S. S., M. F., prof.
dr. Drago Roksandić, Marko Lovrić,
Filip Šimetin Šegvić, Nikolina Šimetin
Šegvić, Tomislav Brandolica.

Redakcija časopisa Pro tempore svim
se donatorima iskreno zahvaljuje na
financijskoj podršci!
Redakcija se također posebno
zahvaljuje gospodinu Zlatku Ožboltu,
dia na trudu i pomoći. Zahvaljujući
njemu, put do izdavanja ovog broja
bio je mnogo lakši. Gospodinu Zoranu
Ivankoviću isto tako dugujemo veliku
zahvalu što nam je izašao u susret
prilikom tiskanja časopisa.

Časopis se ne naplaćuje.

Adresa uredništva:
Klub studenata povijesti - ISHA
Zagreb
(za: Redakcija Pro tempore),
Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu,
Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb

E-mail:
pt.redakcija@gmail.com
phillip.simetinsegvic@gmail.com